

אמוץ גלעדי

הרטט הלילי של מחסני הנשק

הפוטוריזם האיטלקי: בין חדשנות למנייריזם, בין מהפכה לריאקציה

לאורך שלושת העשורים הראשונים של המאה העשרים הולידה התסיסה האמנותית באירופה שפע של תנועות אמנותיות אוונגרדיות. התנועה הקוביסטית נולדה בסביבות 1908, ונתנה את אות הפתיחה לכל יתר ה"איזמים" המודרניסטיים של המאה. הפוטוריזם נולד כשנה אחריו, ב-1909. מייסד התנועה, המשורר האיטלקי פיליפו טומאזו מרינטי (Marinetti, 1876-1944), פירסם את המניפסט שלה ב-20.2.1909, בעיתון הצרפתי "לָה פִיגְרוֹ". מרינטי, שִׁפָּתב את יצירותיו הראשונות בצרפתית, בחר לכתוב גם את המניפסט הפוטוריסטי בשפה זו ולפרסמו בפריז, שהיתה אז מרכז התסיסה האמנותית האירופית. מבחינה זו, הפוטוריזם השתלב באווירה הקוסמופוליטית שאִפיינה את האוונגרד האירופי של אותן שנים. הנטייה העל-לאומית של הפוטוריזם האיטלקי בראשיתו באה לידי ביטוי גם בדו-שיח שקיימו מרינטי ופוטוריסטים איטלקים נוספים עם אנשי התנועה הפוטוריסטית ברוסיה. אך בה בעת התאפיין הפוטוריזם האיטלקי בנטייה לאומנית בוטה. את מהפכתו ה"עתידינית" ייעד מרינטי לאיטליה, וזאת דווקא בשל נוכחותו הבולטת כל כך של העבר בארץ זו.

חזון השירה הפוטוריסטית של מרינטי חולל סערה בכל תחומי האמנות באיטליה. הציירים הראשונים שהצטרפו לתנועה – ג'אקומו זֶלָה, אומָרְטוֹ בּוֹצ'יִנִי, קרלו קֶרָה, ג'ינוֹ סְוֵרִינִי ולואיג'י רוסולו – פירסמו ב-1910 את "מניפסט הציירים הפוטוריסטים", וכן "מניפסט טכני של הציור הפוטוריסטי". רוסולו, שהיה אף מלחין ותיאורטיקן של המוזיקה, הביא את חידושי הפוטוריזם גם לאמנות זו. הוא החל בעבודת סיווג וניתוח של הרעשים, ופירסם ב-1913 מניפסט ושמו "אמנות הרעשים", שבו הוא קורא לשימוש ברעשים חוץ-מוזיקליים ביצירה המוזיקלית. רוסולו אף אירגן קונצרטים פוטוריסטיים, שבהם השתמש במכונות צליל מעשה ידיו.

באחד-עשר סעיפיו של המניפסט הפוטוריסטי הראשון, המתורגמים להלן, ניסח מרינטי את עיקרי משנתו הפיוטית, ההגותית והפוליטית. זהו בראש וראשונה שיר הלל להישגים הטכנולוגיים של ראשית המאה העשרים, וקריאה לשיקוף החידושים הללו באמנות, תוך כדי מחיקה מוחלטת של מורשת העבר: מרינטי קורא להרוס את המוזיאונים והספריות, משמרי ההיסטוריה, ולחפש את מקורות היצירה החדשה בעולם המכני והתעשייתי. מכל הישגי הטכנולוגיה, נראה שכלי הרכב המודרניים עוררו את מֶרֶב התלהבותו, שהרי כל תפיסת המרחב והזמן של האדם השתנתה בעטייה של המהירות החדשה: לפתע התקצר משך הזמן המפריד בין נקודות שונות במרחב, ותודעת האדם

החלה לתפוס את העולם ואת עצמיו באופן דינמי יותר, על דרך ה"דחיסה" של מקומות ודברים, שהמהירות "קירבה" זה לזה. בטקסט אחר, "מניפסט טכני של הספרות הפוטוריסטית" (1912), מסביר מרינטי שכדי לבטא בשירה את המהפכה התודעתית הזאת, יש לבטל את הקישורים הדקדוקיים והתחביריים, לטובת "מילים חופשיות" שתוצבנה זו לצד זו ותמחשנה לקורא באופן מְדִי ובלתי-אמצעי את האובייקט המתואר, על כל היבטיו המרחביים והזמניים.

מרינטי מפגין אפוא אמונה חסרת גבולות בטכנולוגיה, אך צדה השני של מטבע זו אינו אלא הכפירה בתבונה ובהומניזם. ואמנם, מרינטי המודרניסט הוא גם מנציגיו הקיצוניים של הריאקציוניזם במאה העשרים, תפיסת עולם ששללה את השקפתם של הוגי תנועת הנאורות, בני המאה השמונה-עשרה. רצונו לבטל בהינף יד את הישגיה האינטלקטואליים ההדרגתיים של התרבות המערבית, על מנת לזנק היישר אל האפשרויות האין-סופיות שטומן בחובו העתיד הממוכן, כמוהו ככמיהה למין עידן א־היסטורי, למיתוס של עתיד "קמאיי" וחשוך. השלכותיה הפוליטיות של השקפה זו אינן צריכות להפליא: מרינטי היה מקורב למוסוליני ותמך בלהט במשטרו הפשיסטי. אך כבר במניפסט הפוטוריסטי, שנכתב כעשור לפני הקמתו של גרעין המפלגה הפשיסטית האיטלקית, ביטא מרינטי כמה מן הרעיונות, שבהם עתיד היה לדגול משטרו של הדוצ'ה.¹

כמו מוסוליני, שהתחיל את דרכו בשורות המפלגה הסוציאליסטית, גם מרינטי עוטה במניפסט הפוטוריסטי אֶצטלה של מהפכן חברתי: הוא מעלה על נס את הפרולטריון, אבל רק כדי להופכו להמון צייתי ורצחני, ואת הפועלים – לברגיה של מכונת מלחמה לאומית. אין פלא אפוא שבסעיף שבו מהלל מרינטי את הפטריוטיות ואת המלחמה, שהיא בעיניו "ההגיגה היחידה של העולם", הוא דואג לשבח גם את "מחוותם ההרסנית של האנרכיסטים". ודאי, מרינטי מתפעל משיטותיהם האלימות של האנרכיסטים (שבסוף המאה התשע-עשרה עשו שימוש בטרור לקידום מאבקם הפוליטי), אך מבחינה רעיונית הוא נמצא בְּצדו השני של המתרס: במקום שחרור הפרט, שאליו חתרה המהפכנות האנרכיסטית, דוגל מרינטי בְּשֶׁעבוד ההמון.

הפוטוריסם והפשיזם גם יחד סחפו לשורותיהם רבים מאנשי הרוח האיטלקים. אחד מהם הוא הסופר גיובאני פַּפִּיני (Papini, 1881-1956), שתמך לאורך זמן ובלהט במשטר הפשיסטי, ואף הביע תמיכה נלהבת אך קצרת מועד ברעיונותיו האמנותיים של מרינטי. ב־1913 הצטרף פפיני לפוטוריסם, צעד שעליו הכריז במאמרו "קבלה". מאמר זה, שחלקו הראשון מתורגם להלן, ראה אור מעל דפי כתב העת "לְצִדְרָה", שפפיני הקים וערך יחד עם הסופר אֶרְדֵּנְגוֹ סוֹפִיצִי. הקרע בין פפיני למרינטי ניכר כבר בפברואר 1915, כאשר הראשון פירסם באותו כתב עת את המאמר "פוטוריסם ומְרִינְטִיזם", המתורגם אף הוא להלן (שני המאמרים, "קבלה" ו"פוטוריסם ומרינטיזם", כלולים בספרו של פפיני "החוויה הפוטוריסטית", שראה אור ב־1919). ב"קבלה" מספר פפיני כיצד התקבלה בסביבתו הבשורה של "המתווה" לפוטוריסם. ב"פוטוריסם ומרינטיזם" הוא אינו חוזר בו במוצהר מ"המרה" זו, אלא מעדיף לטעון כי מרינטי עצמו

הוא שקטא לאידיאלים הפוטוריסטיים. ה"מרינטיזם" – עוד "איזם" שפּיני מוסיף באירוניה לרשימה הארוכה של תנועות האוונגרד – מהווה בעיניו התנוונות של הפוטוריוזים האמתי, שהידלדל לכדי מנייריזם. זאת ועוד, כמה מחצי הביקורת של פּיני מופנים אל הטקסט המכונן של התנועה, דהיינו: אל המניפסט הפוטוריסטי עצמו. במבט לאחור הוא קובע שהפוטוריוזים של מרינטי מעולם לא היה הפוטוריוזים האמתי, כלומר, שמלכתחילה צריך היה להמציאו באופן שונה. בהשוואה השיטתית שהוא עורך בחלקו הרביעי של המאמר בין "פוטוריוזים" ל"מרינטיזם", פּיני פוסל למשל את רעיון ה"בוז לאישה" (סעיף 9 במניפסט הפוטוריסטי), וטוען כי על הפוטוריוזים האמתי לדבוק ב"חירות מינית". פּיני מבקר גם את טכניקת "המילים החופשיות" של מרינטי, ומציע רעיון מתון יותר: "דימויים חופשיים". מדובר אפוא בניסיון להתוות קו גבול בין סממניו החדשניים של הפוטוריוזים לבין סממניו המנייריסטיים, ובין רכיביו המהפכניים לרכיביו הריאקציוניים.

א"ג

פיליפו טומאזו מרינטי מניפסט הפוטוריוזים (קטעים נבחרים)

מצרפתית: אמוץ גלעדי

1. אנחנו רוצים לשיר שיר הלל לאהבת הסכנה, להפגנת העוצמה והתעוזה כדבר שבשגרה.
2. הרכיבים העיקריים של שירתנו יהיו האומץ, התעוזה והמרד.
3. הספרות פיארה עד כה את חוסר התנועה המהורהר, ואילו אנחנו רוצים להלל את התנועה התוקפנית, את נדודי השינה הקדחתניים, את צעדי הריצה, את הקפיצה המסוכנת, את הסטירה ואת הסנוקרת.
4. אנחנו מכריזים כי יפעה חדשה העשירה את פאר העולם: יפעת המהירות. מכונית מרוץ בעלת תא מטען מעוטר בצינורות עבים, כנחשים שנשימתם נפיצה... מכונית שואגת, הנראית כרצה על גבי כדורי מקלע, ניחנה ביופי רב יותר מ"ניצחון סמותרקה"².
5. אנחנו רוצים לשיר שיר הלל לאיש האוחז בהגה, אשר המוט המושלם שלו חוצה את כדור הארץ, הנזרק גם הוא אל מסלולו.